GURUHLARDA IJTIMOIY DANGASALIK FENOMENINING PSIXOLOGIK OMILLARI

Nabiyeva Nigora Shuxratjon qizi
Farg'ona davlat universiteti,
Psixologiya yo'nalishi magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada guruh faoliyati jarayonida namoyon bo'ladigan ijtimoiy dangasalik fenomenining psixologik mohiyati, uning yuzaga kelishiga ta'sir etuvchi individual va ijtimoiy-psixologik omillar tahlil qilinadi. Shuningdek, guruh a'zolarining individual mas'uliyati, motivatsiyasi, o'zaro munosabatlari va faoliyat natijalarini baholash xususiyatlarining ijtimoiy dangasalik bilan bog'liqligi ilmiy adabiyotlar asosida yoritiladi. Maqolada ta'lim va kasbiy faoliyatda mazkur hodisaning salbiy oqibatlarini kamaytirishga qaratilgan tavsiyalar ham bayon etiladi.

Kalit so'zlar: ijtimoiy dangasalik, guruh psixologiyasi, jamoaviy faoliyat, individual mas'uliyat, motivatsiya, ijtimoiy munosabatlar, guruh samaradorligi.

Kirish

Bugungi kunda ta'lim, ishlab chiqarish va boshqaruv jarayonlarida jamoaviy faoliyat muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ko'plab vazifalarni samarali bajarish insonlarning o'zaro hamkorligi, tajriba almashishi va umumiy maqsad yo'lida birgalikda harakat qilishiga bog'liq. Biroq guruhda ishlash har doim ham barcha ishtirokchilarning o'z imkoniyatlari va salohiyatini to'liq namoyon etishini ta'minlamaydi. Ayrim vaziyatlarda guruh a'zolari umumiy natijaga erishish uchun kamroq sa'y-harakat sarflashi yoki mas'uliyatning boshqa ishtirokchilar zimmasiga tushishiga tayanishi mumkin. Psixologiyada bunday hodisa ijtimoiy dangasalik deb ataladi.

Ijtimoiy dangasalik guruh psixologiyasining muhim muammolaridan biri bo'lib, shaxsning individual faoliyatiga nisbatan jamoaviy faoliyatda kamroq kuch va sa'y-harakat sarflashi bilan tavsiflanadi. Ushbu hodisa guruh a'zolarining

mas'uliyat hissi, faoliyatga bo'lgan qiziqishi, individual hissasining baholanishi va o'zaro munosabatlari bilan uzviy bog'liq. Ijtimoiy dangasalikning psixologik mexanizmlarini o'rganish guruh faoliyatini samarali tashkil etish, har bir ishtirokchining mas'uliyatini oshirish va jamoaviy hamkorlikni rivojlantirish uchun muhimdir.

Mazkur mavzuning dolzarbligi shundaki, jamoaviy faoliyatda ayrim ishtirokchilarning faolligi pasayishi umumiy natijalarning susayishiga, vazifalar taqsimotida nomutanosiblik yuzaga kelishiga va guruh a'zolari o'rtasida norozilikning kuchayishiga sabab bo'lishi mumkin. Shu bois ijtimoiy dangasalikni keltirib chiqaruvchi omillarni aniqlash va uning salbiy oqibatlarini kamaytirish yo'llarini ishlab chiqish zamonaviy ijtimoiy psixologiyaning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Maqolaning maqsadi ijtimoiy dangasalik fenomenining nazariy asoslarini tahlil qilish, uning psixologik omillarini yoritish va guruh faoliyati samaradorligini oshirishga qaratilgan tavsiyalarni asoslashdan iborat.

Asosiy qism

Ijtimoiy dangasalik fenomenining ilmiy o'rganilishi XIX asr oxirida Maks Ringelmannning guruhiy faoliyatga oid kuzatuvlari bilan bog'liq. Ringelmann jismoniy kuch talab qiladigan vazifalarni bajarishda guruh tarkibidagi ishtirokchilarning individual hissasi guruh kattalashgani sari kamayishi mumkinligini kuzatgan. Keyinchalik Bibb Latané, Kipling Williams va Stephen Harkins 1979-yilda chop etilgan tadqiqotlarida ushbu hodisani eksperimental jihatdan o'rgandilar. Ular guruh bo'lib bajariladigan ayrim vazifalarda shaxslarning individual sa'y-harakati yakka tartibdagi faoliyatga nisbatan kamayishi mumkinligini ko'rsatdilar. Mazkur tadqiqotlar ijtimoiy dangasalikni ijtimoiy-psixologik hodisa sifatida tushunishda muhim nazariy va empirik asos bo'lib xizmat qildi.

Steven Karau va Kipling Williams tomonidan 1993-yilda amalga oshirilgan meta-tahlilda 78 ta tadqiqot natijalari umumlashtirilib, ijtimoiy dangasalik turli guruhlar va vazifalarda kuzatilishi mumkinligi ko'rsatildi. Mualliflar ushbu

hodisaning namoyon bo‘lishi vazifaning xususiyati, individual hissani aniqlash imkoniyati va ishtirokchilarning motivatsiyasi kabi omillarga bog‘liqligini ta’kidlaydilar. Bu esa ijtimoiy dangasalikni faqat shaxsning dangasaligi yoki mas’uliyatsizligi bilan izohlash mumkin emasligini anglatadi. Aksincha, mazkur hodisa shaxsiy xususiyatlar va guruh faoliyatining tashkil etilishiga oid omillarning o‘zaro ta’siri natijasida yuzaga kelishi mumkin.

Ijtimoiy dangasalikning muhim psixologik omillaridan biri individual mas’uliyatning susayishidir. Guruhda vazifalar aniq taqsimlanmagan yoki har bir ishtirokchining vazifasi belgilab qo‘yilmagan sharoitda ayrim a’zolar umumiy natija uchun boshqalar ham javobgar ekaniga tayanishi mumkin. Natijada shaxs o‘zining faoliyatga qo‘shgan hissasini yetarlicha muhim deb hisoblamasligi va sa’y-harakatlarini kamaytirishi ehtimoli ortadi. Shu sababli guruhdagi har bir ishtirokchining vazifasi, javobgarligi va kutilayotgan natijasini aniq belgilash muhim ahamiyatga ega.

Yana bir muhim omil — individual hissani baholash imkoniyatidir. Agar guruh faoliyatida faqat yakuniy natija hisobga olinib, har bir a’zoning hissasi alohida aniqlanmasa, ayrim ishtirokchilarda o‘z mehnati boshqalarning mehnatidan farqlanmasligi haqidagi tasavvur shakllanishi mumkin. Bunday vaziyatda faoliyatga sarflanadigan kuch va vaqt kamayishi ehtimoli mavjud. Aksincha, individual hissaning ko‘rinib turishi, bajarilgan vazifalarning qayd etilishi va adolatli baholash tizimining mavjudligi shaxsiy mas’uliyatni kuchaytirishga yordam beradi.

Ijtimoiy dangasalikning yuzaga kelishida motivatsiya ham muhim o‘rin tutadi. Agar guruh oldiga qo‘yilgan vazifa shaxs uchun ahamiyatli bo‘lmasa, uning qiziqishlari va ehtiyojlariga mos kelmasa yoki o‘z hissasi yakuniy natijaga ta’sir qilishiga ishonmasa, faol ishtirok etishga bo‘lgan rag‘bat susayishi mumkin. Shu nuqtayi nazardan, guruh maqsadining tushunarli va mazmunli bo‘lishi, har bir a’zoning vazifaning umumiy natijasidagi o‘rnini anglashi jamoaviy faoliyat samaradorligini ta’minlashda muhimdir.

Guruh hajmi va vazifalarning taqsimlanishi ham ijtimoiy dangasalik bilan bog‘liq. Guruh ishtirokchilari soni ortgan sari ayrim a’zolarning individual hissasini aniqlash murakkablashishi mumkin. Biroq bu holat barcha katta guruhlarda ijtimoiy dangasalik albatta kuchli namoyon bo‘ladi, degani emas. Vazifaning murakkabligi, guruhdagi o‘zaro munosabatlar, ishtirokchilarning tajribasi va faoliyatni muvofiqlashtirish usullari ham muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, talabalar birgalikda ilmiy loyiha tayyorlayotganda vazifalar aniq belgilanmasa, ayrim talabalar asosiy ishlarni bajarib, boshqalar esa umumiy natijaga kamroq hissa qo‘shishi mumkin. Xuddi shunday holat kasbiy jamoalarda ham kuzatilib, vazifalar taqsimotining nomutanosibligi ish yukining ayrim xodimlar zimmasiga ortiqcha tushishiga olib kelishi ehtimoli mavjud.

Ijtimoiy dangasalikni o‘rganishda guruh a’zolarining o‘zaro kutishlarini ham hisobga olish zarur. Agar shaxs boshqa ishtirokchilar vazifani yetarlicha bajarmaydi deb hisoblasa, u o‘z sa’y-harakatlarini kamaytirishi yoki aksincha, umumiy natijani saqlab qolish uchun ko‘proq mehnat qilishi mumkin. Williams va Karau tomonidan 1991-yilda o‘tkazilgan tadqiqotlarda ham hamkorlarning kutilayotgan samaradorligi ijtimoiy dangasalik hamda ijtimoiy kompensatsiya bilan bog‘liq bo‘lishi mumkinligi ko‘rsatilgan. Ijtimoiy kompensatsiya shaxsning boshqa ishtirokchilar hissasi yetarli bo‘lmasligini kutib, umumiy natijaga erishish uchun qo‘shimcha sa’y-harakat sarflashini anglatadi.

Shuni ta’kidlash kerakki, guruh a’zosining kamroq ishtirok etishi har doim ham ijtimoiy dangasalik belgisi bo‘lavermaydi. Bunga tajriba yetishmasligi, vazifaning noaniqligi, zarur resurslarning mavjud emasligi, shaxslararo nizolar yoki boshqa vaziyatli omillar sabab bo‘lishi mumkin. Shu bois ushbu fenomenni tahlil qilishda shaxsning xulq-atvorini guruh faoliyatining umumiy sharoitidan ajratib baholamaslik lozim.

Ijtimoiy dangasalikning salbiy oqibatlarini kamaytirish uchun, avvalo, guruhdagi vazifalarni aniq taqsimlash, individual hissani baholash va umumiy maqsadni barcha ishtirokchilar uchun tushunarli qilish zarur. Shuningdek, guruh

a'zolari o'rtasida ochiq muloqot va o'zaro fikr almashish muhitini shakllantirish, oraliq natijalarni muhokama qilish va har bir ishtirokchining faoliyatini adolatli baholash maqsadga muvofiqdir. Bunday yondashuvlar shaxsiy mas'uliyatni kuchaytirish, guruh ichidagi ishonchni saqlash va jamoaviy hamkorlikni rivojlantirishga yordam berishi mumkin.

Xulosa

Ijtimoiy dangasalik guruh faoliyati jarayonida namoyon bo'ladigan muhim ijtimoiy-psixologik hodisa bo'lib, shaxsning yakka tartibdagi faoliyatiga nisbatan jamoaviy faoliyatda kamroq sa'y-harakat sarflashi bilan tavsiflanadi. Ilmiy adabiyotlar tahlili mazkur fenomenning yuzaga kelishi individual mas'uliyatning susayishi, motivatsiyaning pasayishi, individual hissaning baholanmasligi, guruh hajmi va ishtirokchilarning o'zaro kutishlari kabi omillar bilan bog'liq ekanini ko'rsatadi. Xulosa qilib aytganda, ijtimoiy dangasalikni kamaytirish guruh a'zolarining shaxsiy javobgarligini oshirish, adolatli mehnat taqsimotini ta'minlash va jamoaviy faoliyatga bo'lgan motivatsiyani mustahkamlash bilan bog'liq. Kelgusida ushbu fenomenni mahalliy ta'lim muassasalari va kasbiy jamoalar misolida empirik o'rganish, shuningdek, individual mas'uliyat, motivatsiya va guruh samaradorligi o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Latané, B., Williams, K., & Harkins, S. (1979). Many hands make light the work: The causes and consequences of social loafing. *Journal of Personality and Social Psychology, 37*(6), 822–832.https://doi.org/10.1037/0022-3514.37.6.822
2. Harkins, S. G., Latané, B., & Williams, K. (1980). Social loafing: Allocating effort or taking it easy? *Journal of Experimental Social Psychology, 16*(5), 457–465.https://doi.org/10.1016/0022-1031(80)90051-7

3. Karau, S. J., & Williams, K. D. (1993). Social loafing: A meta-analytic review and theoretical integration. *Journal of Personality and Social Psychology, 65*(4), 681–706.https://doi.org/10.1037/0022-3514.65.4.681
4. Williams, K. D., & Karau, S. J. (1991). Social loafing and social compensation: The effects of expectations of co-worker performance. *Journal of Personality and Social Psychology, 61*(4), 570–581.https://doi.org/10.1037/0022-3514.61.4.570